

Københavns torvehandel gennem tiderne

Af Aage Andersen

Torvehandel har sikkert fundet sted ligeså længe der har eksisteret bysamfund og har antagelig udviklet sig fra tilfældig småhandel, der efterhånden har fået et omfang, så de involverede parter har fundet det hensigtsmæssigt at mødes et bestemt sted til faste tider. Ved den egentlige torvehandel omsattes egne eller i det mindste indenlandske produkter, medens der til de store sæsonmarkeder, som afholdtes, hvor mange mennesker lejlighedsvis mødtes, kom udenlandske købmænd og falbød deres varer.

Fødevarer har sikkert udgjort en betydelig del af torvevarerne, men frugt og grønsager har næppe været de dominerende produkter, for middelalderens mennesker var ikke just vegetarer, og desuden var vegetabilier en mangelvare. Kød var der derimod rigeligt af, for overdrevet gav græsning til kvæget, og de vidtstrakte skovarealer gav føde til oldensvin, medens kornudbyttet var ringe på de små og dårligt dyrkede marker. Kunstgødning var ukendt og mængden af naturgødning stærkt begrænset, hvorfor det kun strakte til et begrænset område nær gården, hvor det beskedne forbrug af frugt og grønt dyrkedes. Også mange byfamilier var mere eller mindre selvforsynende, for selv købstæderne var i middelalderen ret landlige efter vore begreber. Ganske vist lå husene langs hovedgaden tæt sammen, men bagud strakte sig meget lange, smalle grunde, der gav mulighed for dyrkning af frugt og grønsager til eget brug. Selv i den indeklemte by København hørte der til de fleste gårde og huse såkaldte kålgårde, og de jordløse fandt ofte ubebyggede småarealer, som de dyrkede – ja endog voldene blev udnyttet som nyttehaver.

Middelalderens havebrug

Havebrug i egentlig forstand blev først indført af munkene i 1100 årene. Den mest navnkundige er abbed Vilhelm (ca. 1127-1203), der i 1165 kom til det lille, fattige kloster på Eskildsø i Roskilde fjord, hvor han introducerede grønsagsdyrkning, men det blev han ikke populær af. Munkene klagede over, at »han giver os uspiselige fødemidler, idet han i steden for mad bespiser os med blade af træer og med markurter«. I de brede befolkningslag har begejstringen næppe været større, og udvalget af dyrkede plantearter har ikke været stort. Betegnelserne »kålgård« og »abildgård«

for haver viser, at kål og æbler var de vigtigste haveplanter og af så stor betydning, at det skønnedes påkrævet at medtage kålgårdene i lovgivningen. I Valdemar Sejrs »Jyske Lov« fra 1241 står, at »bryder nogen mand ind i en anden mands abildgård og stjæler æbler eller kål, bliver han derved tyv«. Æbler var middelalderens vigtigste dyrkede frugt, og der fandtes allerede flere sorter, som betegnedes sødæbler i modsætning til de vildtvoksende skovæbler. Grønkål var uden tvivl den vigtigste grønsag, der om vinteren sikrede det nødvendige vitamintilskud og samtidig gjorde sulekarrets salte og ofte harske flæsk spiseligt. Foruden grønkål dyrkedes også hovedkål, blå kål (det er uvist, hvad betegnelsen dækker over),*) turnips, gulerødder og flere slags løg og krydderurter. Så vidt vides dyrkedes hverken hindbær, solbær, ribs eller brombær i haverne, men de er uden tvivl blevet plukket i skovene af landbefolkningen og må derfor have været et oplagt torveprodukt. Turnips er også en gammel kulturplante, der omtales af Henrik Harpestreng som lægemiddel, men at den også har været en værdsat grønsag fremgår af, at biskop Hans Brask i Linköping spiste »røget fårekød med roer« til aften tredie juledag, og et par dage senere roer til flæskesteg og røget medister.

Københavns ældste torve

Det ældste torv i København er Gammeltorv, der allerede før Absalons tid (1128-1201) var en stor markedsplads udenfor den daværende landsby, Københavns forgænger, ved vejen fra landsbyen ned til havnen ved Nikolaj Plads. Torvet nævnes i 1374 under navnet »Forum« og i 1446 omtales det som »det gamle marked« og fra 1470erne benyttes navnet Gammeltorv i modsætning til det nyere Amagertorv, der omtales første gang i 1472, men antagelig har fungeret som torv tidligere. Gammeltorv må allerede dengang have været en meget central plads i byen, for det første rådshus opførtes her. Torvet var væsentlig større end i dag og strakte sig helt over til Skoubogade, hvor rådhuset byggedes.

Torvet har antagelig været et blandet marked, og når der i jordebogen i 1380 omtales en Lucie Kålkone, kan det med lidt god vilje tydes derhen, at hun har drevet torvehandel med grønsager, men et egentligt specialiseret grønttorv kom først langt senere.

Gadenavne kan også give oplysninger om tidligere torvehandel. Den østlige del af strøget nærmest Kongens Nytorv, Østergade, hed i middelalderen Østertorv, hvilket kan tyde på torvehandel. For enden af Østergade, d.v.s. i den vestlige side af det nuværende Kongens Nytorv, stod Østerport, og udenfor porten på det nuværende Kongens Nytorvs plads var der et betydeligt marked. I en lille vig, Krabbeløkke, nær det nuvæ-

*) Sikkert en »rød« grøn kål, se Ordb. over Danm. Plantenavne I 214 (red.)

rende Nyhavn lagde hallandske skibe ind for at sælge deres landbrugsvarer. I 1647 påbegyndtes udretningen af Københavns vold fra Nørreport til det nuværende kastellet og torvepladsen kom derved til at ligge indenfor voldene. Resterne af den gamle, delvis sløjfede Østervold blev liggende i mange år, og inspireret af det kuperede terræn og de hallandske handlende fik pladsen i folkemunde navnet »Hallandsåsen«. Pladsens tilstand misgagede den enevældige konge, Christian den femte, der endelig omkring 1670 tog fat på at bringe orden i rodet og anlagde »Kongens Nye Torv« med fornem bebyggelse, hvoraf Gyldenløves Palæ (det nuværende Charlottenborg) og Niels Juels Palæ (den nuværende franske ambassade) endnu eksisterer. Trods den fornemme bebyggelse fortsatte torvehandelen ikke blot med frugt og grønsager, men også med grovvarer som hør, brænde og fjerkræ.

I middelalderen var der som ovenfor nævnt et betydeligt marked på Nikolaj Plads ved Nikolaj kirke, der iøvrigt var kirke for fremmede handelsmænd. Dengang gik vandet helt ind til Nikolaj Plads, der nærmest var en havneplads og derfor et naturligt salgssted for de fremmede handelsfolk. Hvor mange mennesker kommer sammen, kan der let opstå stridigheder, og derfor var der til at opretholde ro og orden ansat en kongelig foged, som boede lige i nærheden i det endnu eksisterende, middelalderlige hus »Østergård«, (nuværende Vingårdsstræde nr. 6), men facaden er ændret. Bygningen er en af de ældste verdslige bygninger i København og antages opført ca. 1416 under Erik af Pommern. Huset blev senere kendt under navnet Kong Hans' Vingård.

Amagertorv har siden middelalderen, under forskellige navne, været anvendt som torveplads, hvor Amagerne solgte deres produkter. Oprindeligt var torvet en del af Tyskemannegade, der også omfattede Vimmelskiftet, men fra 1392 var det lagt sammen med det ovennævnte Østertorv, indtil det fik det selvstændige navn Amagertorv, som er anvendt første gang i 1472. Amagertorv lå centralt ved færdselsåren fra landsbyen ved Gammeltorv til markedspladsen ved Nikolaj Plads og foruden som torveplads anvendtes pladsen til turneringer og andre ridderlige idrætter. Da Kristian den anden indkaldte hollandske jordbrugere fik de i 1521 eneret på at handle på Amagertorv, medens de oprindelige Amagere blev henvist til Vimmelskiftet. Amagertorv er således det første egentlige grønttorv, for de tidligere torve havde været blandede markedspladser, og selv om hollænderne også solgte mejeriprodukter (og antagelig også andre landbrugsprodukter) var grønsagerne de vigtigste varer. Torvedagene var i begyndelsen onsdag og lørdag, men efterhånden handlede alle dage – endog søndage – til stor fortrydelse for gejstligheden. Medens hollænderne havde fast torveplads har andre handlende tilsyneladende slået sig ned på tilfældige pladser, for i 1587 forbyder byens kæmner Knudtt Hannsenn de

Højbrostræde før bybranden 1795. Husene i venstre side blev efter branden nedrevet og Højbro Plads blev skabt. Stik efter maleri af H. C. Ley. Illustreret Tidende 1873, bind 14 side 445.

handlende som »sidde eller stå på gaderne med løg, rødder, æbler, pærer, nødder og andet sligt« at handle andre steder end på det nye fisketorv, hvor de kunne leje boder. Der måtte kun handles om formiddagen og i 1615 blev det endog forbudt bønderne at opholde sig i byen efter kl. 12, hvilket muligvis var for at hindre, at de skulle drikke de indtjente penge op. Senere blev torvetiden dog forlænget til kl. 15 og om sommeren til kl. 17.

Indtil kl. 10 var torvehandelen forbeholdt borgerne til eget forbrug, medens de handlende pænt måtte vente, til de private kunder havde forsynet sig. Magistratens omsorg for de private købere fremgår af den første egentlige torveforordning, der kom i 1684. Foruden at bestemme hvilke varer der måtte sælges på hvilke torve sikrede forordningen også borgernes ret til at købe direkte på torvene, og denne bestemmelse har stadigvæk gyldighed. Betegnelsen »boder« indgår utilsløret i flere gadenavne, medens det er mere tilsløret i gadenavnet Åbenrå, der intet har med byen af samme navn at gøre. Åbenrå menes at komme af »åbne vråer«, der var åbne handelsboder for grønsager og således et beskedent tilløb til en »grønthandlernes gade«. Det var almindeligt, at de handlende søgte sammen i særlige gader efter erhverv, og der opstod efterhånden også erhvervsopdelte torve, f.eks. Nytorv, der blev anlagt i 1606 efter ordre fra Christian den fjerde. Nytorv var fra 1610 til midten af 1800 tallet kødtorv og lidt makabert kan tilføjes, at det i perioden 1627-1761 tillige fungerede som rettersted med stejle og hjul, hvor misdædernes jordiske rester blev oplagt til skræk og advarsel. Nytorv var dog ikke et rent kødtorv, for »Amagere og urtegårdsmænd« måtte sidde langs siderne. Rådhuset adskilte Ny- og Gammeltorv, men da rådhuset ikke blev genopført efter den store brand i 1795 blev Ny- og Gammeltorv ét stort torv. Af andre specielle torve kan nævnes »Vandkunsten«, der blev gjort til fisketorv i 1684 og »Kultorget«, der blev anlagt efter Københavns brand i 1728 som hjemsted for brændselshandlere – måske for at få dem bort fra det fornemme Kongens Nytorv.

Til at overvåge torvehandelen var ansat torvemestre, hvoraf de fleste for længst er glemte, men en enkelt er kendt. Det er den koleriske torvemester Nagel, som Holberg i 1725 brugte som forbillede for den storpralende soldat Jacob von Thybo i komedien af samme navn.

I årenes løb blev der alvorlig trængsel på de små torve, og pladsmangelen på Amagertorv tvang nogle af de handlende ud i de tilstødende stræder, blandt andet Højbrostræde, der gik, hvor Højbro Plads nu ligger, fra Amagertorv til en bro, som førte over til slottet. Ad denne vej foregik en del af færdselen til slottet, hvorfor torvehandelen ikke behagede kongen, der i 1685 forbød salg af »ædelige varer« i Højbrostræde. Efter bybranden i 1795 blev bebyggelsen langs Højbrostræde nedrevet og Høj-

bro Plads blev etableret som en nødvendig udvidelse af grønttorvet på Amagertorv. Efterhånden nødvendiggjorde pladsmangelen at andre pladser måtte inddrages, f.eks. pladsen nedenfor børsrampen udfor »den røde bygning« (det nuværende finansministerium), hvor især de frugt- og grønthandlere, der kørte rundt på Sjælland og opkøbte frugt om efteråret, fik anvist stadeplads. Pladsforholdene var dog stadigvæk utilfredsstillende, og i 1868 besluttedes det at flytte hovedtorvet til Christianshavns Torv.

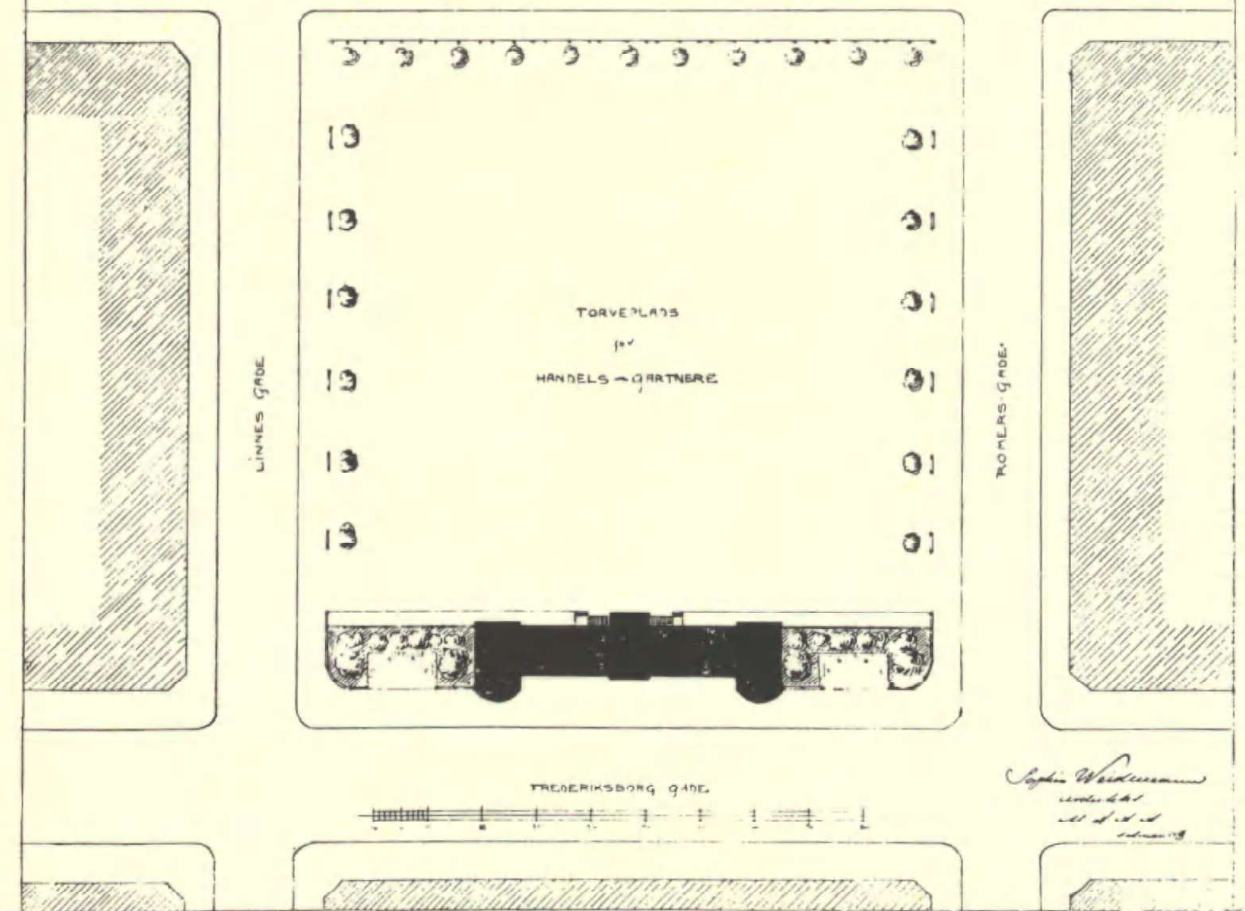

Blomstermarked på Højbroplads. Stik af Knud Gamborg. Illustreret Tidende 1881, bind 22 side 394.

SKIZZERT FORSLAG TIL
 ORDNING AF HUNDETORVET VED FREDERIKSBORGGADE
 SOM
 TORVEPLADS FOR HANDELSGRATNERE

VENDERS GADE

Arkitekt Sophus Weidemanns plan fra 1908 til Hundetorvets omdannelse til grøntorv.

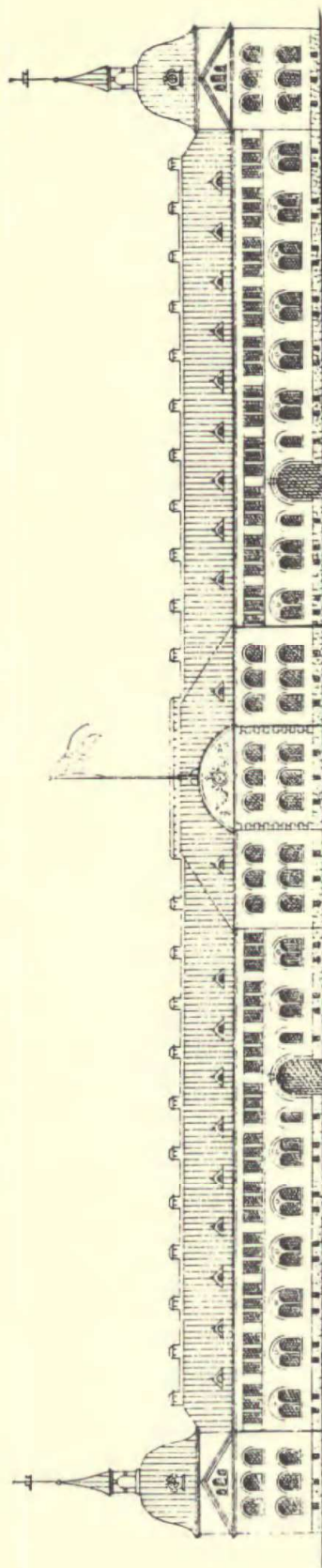
Christianshavns Torv

I begyndelsen var dette torv tiltænkt Amagerne, men dette monopol blev ikke overholdt, og efterhånden flyttede også gartnere fra Sjælland derover. I tidens løb udviklede torvehandelen sig hen imod et egentligt engros torv, hvor det især var grønthandlere og storforbrugere, der købte, medens de private småkøbere handlede på de gamle torvepladser i København som Højbro Plads, Amagertorv, Vandkunsten m.fl. steder. Der var ikke faste torvestader på Christianshavns Torv, hvorfor sælgerne kom tidligere og tidligere om morgenen for at få de bedste studepladser. Efterhånden var det almindeligt, at de handlende mødte kl. 2 og fortsatte den afbrudte nattesøvn på torvevognen. For at stoppe dette uvæsen forbød politiet indkørsel på torvet før kl. 5.30, men det gjorde blot ondt værre. Nu samledes de handlende i de nærmeste sidegader og ventede der til starten gik for det store og livsfarlige torveløb for at nå først frem til de bedste pladser.

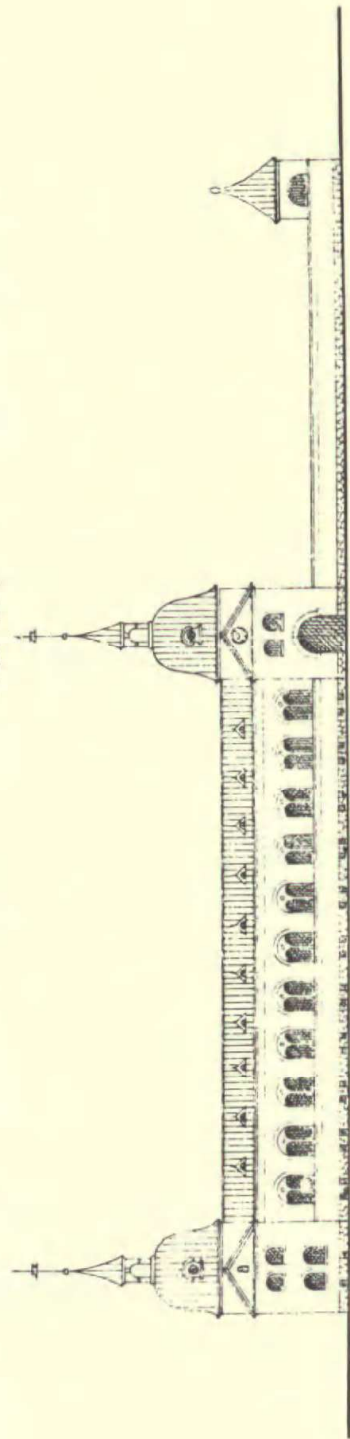
Torvet på Christianshavn kom kun til at fungere i ca. 20 år, og det må lige fra starten have været betragtet som en midlertidig løsning fremkaldt af akut pladsmangel, for allerede i 1867 – altså året før torvet åbnede – blev der i borgerrepræsentationen fremsat forslag om plads til en torvehal og produktbørs på terrænet mellem volden og demarkationslinien. At der har været pladsmangel på Christianshavns Torv og Højbro Plads fremgår af Magistratens statistik over fremmødte handlende. For lørdag d. 30. juli 1887 står opført, at på de to torve tilsammen var mødt ikke mindre end 310 amagervogne, 126 andre og 57 trækvogne. Til trods for denne trængsel blev forslaget om en torvehal og produktbørs tilsyneladende ikke just behandlet som en hastesag, for først d. 22. februar 1887 fremsatte magistraten forslag om opførelse af en torvehal på arealet mellem Frederiksborggade og Vendersgade. Et år senere – 27. februar 1888 – vedtog borgerrepræsentationen forslaget om opførelse af en torvehal, og der blev i det følgende år udarbejdet planer og overslag. I 1891 blev projektet imidlertid opgivet under påskud af Københavns kommunes finansielle problemer, men den virkelige årsag til forslagets ilde medfart var nok, at forslaget af nogen blev opfattet som et forsøg på at forbedre detailhandelens vilkår, medens engros handelen ville være henvist til at fortsætte som hidtil.

Det nye torv

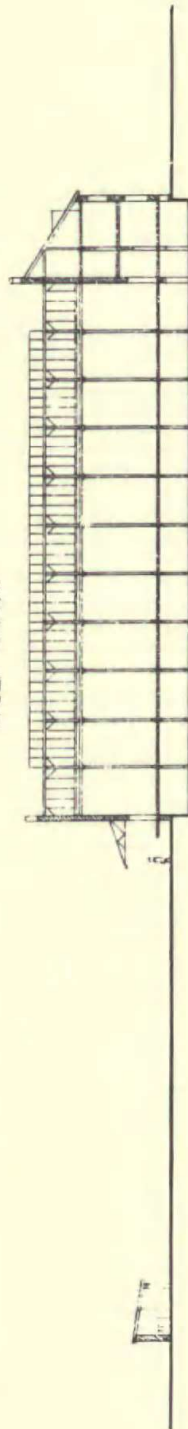
Pladsmangelen og den uhensigtsmæssige placering af torvet på Christianshavn medførte en flytning til et areal mellem Ahlefeldtsgade og Vendersgade (en del af det nuværende Israels Plads) d. 26. april 1889, og samtidig blev handelen på Christianshavns Torv ophævet, medens der fortsat handlede på Højbro Plads. Handelen på Højbro Plads har antagelig været ren detailhandel, medens al engros handel kom til at foregå på det nye

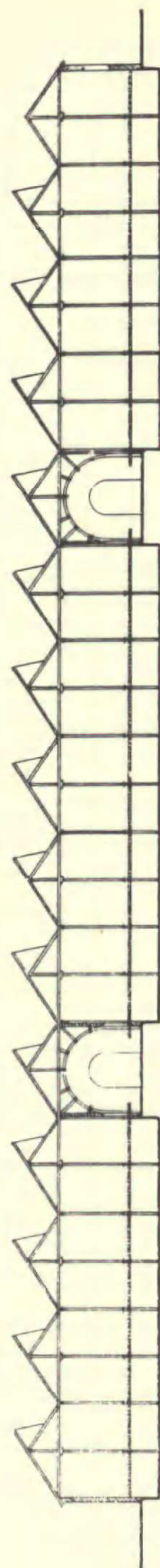
MOD · ØST

MOD · NORD

PROFIL · VEST - ØST

PROFIL · SYD · NORD

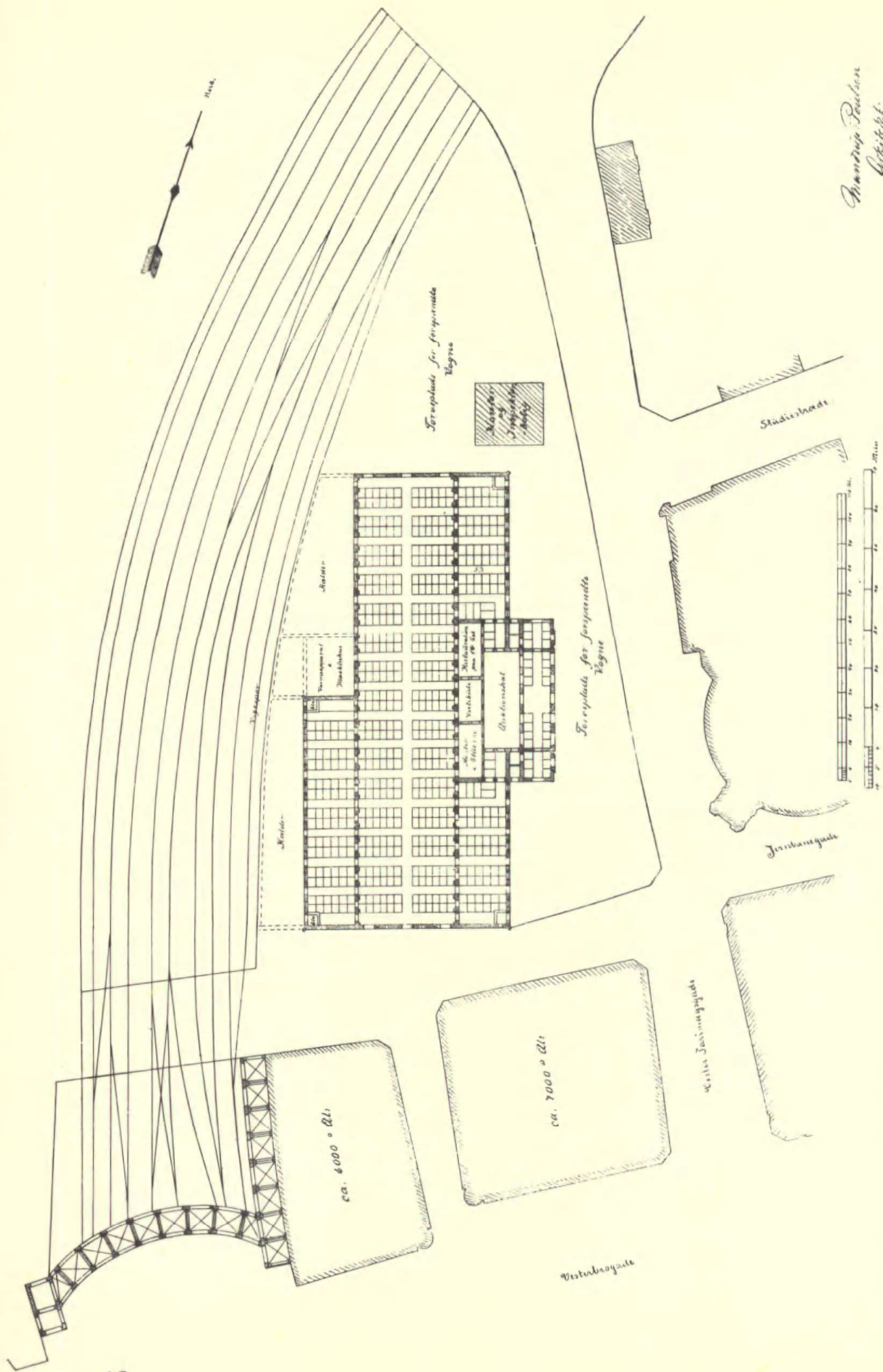
Arkitekterne Mandrup-Poulsen og Martin Larsens forslag fra 1902 til opførelse af en fælles torvehal ved Kalvebod Brygge.

torv ved Vendersgade. Spørgsmålet om en torvehal, som foreslået af magistraten i 1887, kontra åbent torv blev fortsat diskuteret heftigt og gav i perioden 1890 til 1900 anledning til mange møder og protestskrivelser, hvorfor Borgerrepræsentationen d. 25. februar 1901 nedsatte et udvalg til at overveje torvesagen endnu engang. De væsentligste klager mod forholdene på det nye grønttorv angik pladsforholdene. Der var stadigvæk ikke faste torvestader, hvorfor det gamle torvevæddeløb fra Christianshavns Torv var flyttet med. Udvalget fandt torvets placering upraktisk og ønskede engros torvet flyttet til et areal ved Kalvebod Brygge mellem den nuværende politigård, havnekajen og godsbanegården, hvor der var let adgang til eget ladespor. Som en anden mulighed blev foreslået et areal på hjørnet af Borups Alle og Jagtvejen, hvor der også var mulighed for at anlægge et vigespor, hvis det første forslag ikke kunne realiseres.

Der var som tidligere nævnt stor uenighed om, hvorvidt der fortsat skulle være et åbent torv, eller der skulle opføres en torvehal. Det officielle udvalg fastholdt ønsket om et åbent torv, medens andre initiativgrupper søgte at fremme interessen for et overdækket engros torv. I 1902 søgte en række jordbrugsorganisationer at danne et aktieselskab med det formål at opføre og drive en centralhal for engros handel med fire produktgrupper: blomster, frugt og grønt, vildt og fjerkræ samt flæsk. Arkitekterne Mandrup Poulsen og Martin Larsen udarbejdede et forslag til en hal på 25500 m² nær godsbanen lige syd for det areal, som udvalget havde anbefalet til et åbent torv. I borgerrepræsentationen var der ikke stor forståelse for projektet, som derfor måtte opgives.

I 1911 blev der atter taget initiativ til at etablere en torvehal. Ligesom i 1902 var det nogle foreninger, der stod bag forslaget, medens gartnerne ikke var repræsenteret. Initiativtagerne søgte at få dannet et aktieselskab med det formål at købe den gamle jernbanehal og omdanne den til torvehal. Jernbanehallen hørte til Københavns anden hovedbanegård, der lå, hvor Paladsteatret nu ligger, fra 1864 til 1911, da den nuværende hovedbanegård blev opført. Heller ikke dette projekt blev godkendt af borgerrepræsentationen, hvor der var politisk modstand mod de private initiativer, så torvehandelen fortsatte som hidtil på det åbne torv ved Vendersgade og jernbanehallen blev revet ned.

Pladsmangelen gjorde sig stadig stærkere gældende og da magistraten havde forkastet at flytte torvet til Borups Allé vedtog borgerrepræsentationen endelig i december 1912 at udvide det eksisterende torv ved Vendersgade ved at inddrage arealet mellem Vendersgade og Frederiksborggade, det såkaldte Hundetorv, så torvet kom til at omfatte hele det areal, der i dag hedder Israels Plads. I 1913 vedtog borgerrepræsentationen en ny torveforordning, hvis væsentligste forbedring var inddelingen af torvet i faste stadepladser, så det natlige torveløb endelig blev bragt til ophør. Til

Mandrup-Poulsen
Arkitekt.

Arkitekt Mandrup-Poulsens forslag fra 1911 til indretning af torvehal i den gamle jernbanehal fra Københavns anden hovedbanegård.

at forestå den daglige ledelse af torvet blev ansat en torveinspektør, handelsgartner Richard Rannow, der fik nogle torveassistenter og et særligt politikorps til hjælp.

Parti fra Grønttorvet ved Linnés Gade 1913.

Pladsmangel og trafikale problemer nødvendiggjorde endnu en flytning af torvet. I 1949 blev der arbejdet med planer om en flytning til et areal ved Lundtoftegade på Nørrebro, men som så ofte før blev planen ikke realiseret. Endelig stiftedes i 1954 Andelsforeningen Københavns Engros Grønttorv med det formål at etablere et nyt engros torv på et areal ved Retortvej og Gammel Køgevej i Valby og denne plan lykkedes. Den 2. oktober 1958 kunne den nye torvehal indvies, så handelen med frugt og grønt efter mere end 700 år under åben himmel endelig kom under tag.